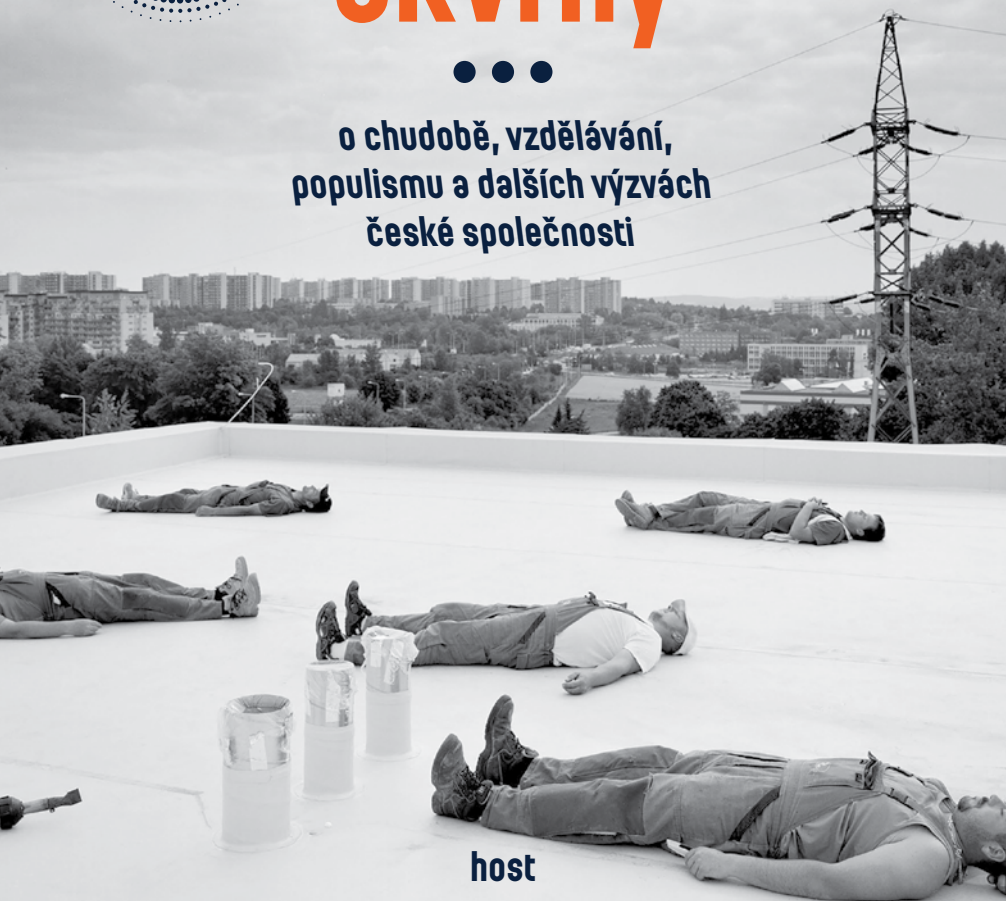

daniel prokop slepé skvrny

Nové
vydání

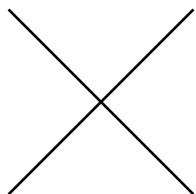

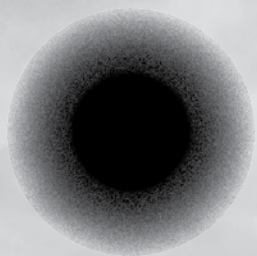
o chudobě, vzdělávání,
populismu a dalších výzvách
české společnosti

host

**daniel
prokop**

slepé skvrny

...

o chudobě, vzdělávání,
populismu a dalších výzvách
české společnosti

brno
2023

***Text knihy vychází z analýz realizovaných v rámci grantového projektu s názvem
Dynamika chudoby a sociálního vyloučení v České republice (2006—2015),
financovaného Grantovou agenturou ČR (registrační číslo: 16-09212S).***

© Daniel Prokop, 2022

Cover photo © Roman Franc, 2022

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2023 (elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-1284-3 (PDF)

ISBN 978-80-275-1285-0 (ePUB)

ISBN 978-80-275-1286-7 (MobiPocket)

**Věnováno mé ženě Chelsea,
bývalým i současným kolegům a všem
lidem, kteří se snaží zlepšit vzdělávání
a veřejnou politiku v Česku**

obsah

9 předmluva

13 úvod

kapitola první • chudoba

- 23** Nová třídní struktura české společnosti
- 31** Rizika popírání chudoby
- 38** Porouchaný výtah pro chudé
- 44** České exekuce: Stín porevolučního svědomí
- 52** Sociální bydlení dlužíme dětem
- 58** Proč berou ženy méně než muži

kapitola druhá • školství

- 65** Vzděláváním k nerovnostem a neporozumění
- 70** Vzděláním na vedlejší kolej
- 75** Odpor k inkluzi zaplatíme všichni
- 81** O školkách a dětech

kapitola třetí • menšiny a radikalismus

- 91** Proč se bojíme cizinců
- 101** Strach z fiktivních osmdesáti procent
- 108** S kým jsme (byli) ve válce
- 114** O měření menšinám stejným metrem
- 122** Stíny amerického vězeňství
- 128** Manželství a adopce pro všechny?

kapitola čtvrtá • populismus a demokracie

- 135** Anatomie populismu
- 146** Proti „zrádcům“
- 152** Trumpovy revoluce
- 162** Lesk a bída referenda

kapitola pátá • zdroje a potřeba nové spravedlnosti

- 171** Soumrak státu a daňové ráje
- 177** Daňové nápady a potřeba nové spravedlnosti
- 186** Zdroje jsou

kapitola šestá • mýty a metafory

- 191** Mýtus plačtivého národa
- 195** Metafora jako mor politiky
- 200** Je snowboard levicový?
- 204** Ježkům budoucnost nevěřte!

kapitola sedmá • volby a výzkumy

- 211** Jak se (ne)mýlí průzkumy
- 220** Proč selhaly výzkumy u Trumpa a brexitu
- 225** Sny o záchraně demokracie volebním systémem

233 doslov ke třetímu vydání

247 poznámky

předmluva

Josef Šlerka

Jak číst sbírku textů Daniela Prokopa, která má svůj původ v cyklu článků psaných pro *Salon Práva* pod názvem „Úvod do praktické sociologie“?

Asi nejsnazší cestou je číst ji jednoduše tak, jak vznikla, tedy jako soubor každodenních sociologických reflexí, které se snaží na bezprostředně žitých příkladech ukazovat, jak sociologie přistupuje ke světu. Daniel Prokop právě toto dokáže až pozoruhodně fundovaně. Čtenář při takovém postupu získává díky širšímu kontextu výzkumů, jež u nás byly v posledních letech uskutečněny, odstup od emotivních vazeb k tématům, která hýbou společností — a z tohoto odstupu pak může možná sám lépe porozumět světu kolem sebe.

Jakoby mimochodem pak prochází zábavnou verzí úvodu do interpretace statistických dat, a zejména toho, jak pracovat s výsledky průzkumů veřejného mínění. A i když čtenář zůstane jen u tohoto, bude to čtení dobré a poučné. Bude se tu moci soustředit na podstatná veřejná témata. Důležité je však to, že na rozdíl od většiny debat zde čtenář najde k argumentům datový podklad, a dokonce, což je ještě cennější, i datový podklad k názorům, které autor knihy nesdílí, ale které podle něj vedou k úvahám „druhé strany“. Daniel Prokop se tu ukazuje jako svého druhu sociologický hermeneutik, který se snaží pochopit racionalitu svých názorových oponentů.

S tím úzce souvisí další vrstva interpretace, kterou kniha nabízí. Prokopův text můžeme také neustále vztahovat k jeho názvu: *Slepé*

skvrny. Wikipedie o nich mluví jako o „místě na sítnici, kde zrakový nerv ústí do oční bulvy a ještě není rozvětven na jemná nervová vlákna opatřená elementy citlivými ke světlu“. Přeneseně toto sousloví používáme jako označení těch míst v našich životech, kam sice koukáme, ale ve skutečnosti je vlastně nevidíme. Daniel Prokop totiž píše především o našich slepých skvrnách: různých mýtech a stereotypech, které jsme v sobě nashromáždili jako zdůvodnění pro dosažené pozice ve společnosti i její stav.

Autor se snaží opakovaně ukázat, že ve skutečnosti to, co se nám zdá jasné (každý si za své postavení ve společnosti a za svou životní situaci může sám, inkluze je škodlivá, Češi jsou přece takoví a makoví a podobně), může být ve světle dat mnohem složitější. Přivádí tak naše myšlení nejen k objevení slepých skvrn u druhých, ale také u nás samých. A když čtenář dospěje k tomuto čtení, odejde od knihy poučen nejen o dění tam venku, ale také uvnitř sebe samého.

Zůstaňme ještě chvíli u metafory slepé skvrny. Nikoli ve smyslu toho, co přesně označuje, ale jak to dělá. Právě vztah jazyka k realitě je další vrstvou čtení, kterou kniha nabízí, a to hned nadvakrát.

Poprvé, když autor používá bez uzardění pojmy, které u dříve narozených mnohdy rezonují silně negativně, protože s nimi běžný obyvatel postkomunistického prostoru zkrátka není sžitý — typickým příkladem takového pojmu budiž *třída*. Podobně dráždivě působí Prokopovy úvahy o daních či o tom, že je třeba pracovat s prázdnými bytovými prostory způsobem, který bývá často označován za krajně levicový, byť patří do běžného repertoáru západní politiky. Právě tyto momenty popichují čtenáře, aby se zkoušel vzpouzet, kladl čtení vnitřní odpor. A právě tyto momenty mohou vyvolávat u každého trochu jiné posuny a čtenáře patřícího ke starší generaci iritovat. Ukazují totiž, že Prokop-intelektuál už patří do generace naprosto nezatížené sentimentem či resentimentem vůči čtyřiceti letům komunistické zlovůle, což mu umožňuje vidět mnohé detaily, které mohou jít starším a konzervativnějším čtenářům proti srsti.

Vztah jazyka a reality se však v textu vyjevuje ještě jinak, a to v autorově zálibě v metaforách. To, že jsou *Slepé skvrny* text popularizační,

nikoli odborný, Prokopovi umožňuje s lehkostí dobrého aforisty užívat metafory, které nečekaně nasvítí daný problém — například když pronese následující větu: „*Přirozenost* je zrcadlo, před nímž se upravujeme, abychom vypadali jako včera.“ Pokročit při čtení této knihy až sem znamená poodhalit myšlenkové modely autora dříve, než se materializují do textu samého.

V neposlední řadě se ovšem čtenář může snést z intelektuálních výšin zpět na zem a číst knihu ještě zcela jinak. *Slepé skvrny* mohou totiž sloužit i jako praktický návod ke změnám, které naše společnost potřebuje, aby se dostala ze současné neurotické situace. Momentálně totiž ze všeho nejvíc připomínáme pověstného pštrosa, který schoval hlavu do písku a doufá, že jej ostatní svět neuvidí a on v klidu přečká bez nepříjemných otázek, až se to přežene. Daniel Prokop se spolu s popisem každého problému snaží načrtnout možné směry řešení. Neschovává se do role experta bez názoru, naopak ukazuje, jak dnes může vypadat aktivita veřejného intelektuála.

Přál bych si, aby takových čtenářů měla česká politika co nejvíc, ale i pro čtenáře-nepolitika může být podobné čtení užitečné. Třeba při rozhodování, komu dá svůj hlas ve volbách. Anebo mu třeba dodá odvalu k občanskému aktivismu a rozvoji vlastních komunitních aktivit.

Jak tedy číst *Slepé skvrny*? Zlomyslně by se dalo říci, že stačí být pozorný a věnovat se jim s jistou intelektuální rozkoší. Číst je jako každý inspirativní text, k němuž se čtenář rád vrací i po letech.

Úvod

Název této knihy *Slepé skvrny* odkazuje k místu na sítnici, kde nejsou světločivé buňky a reálně v tomto úhlu okem nic nevidíte. Většinou o tom ani nevíte, protože oči se vzájemně podporují a váš mozek informaci doplňuje z okolí. Když ale máte jedno oko zavřené a informace ve slepé skvrně je příliš specifická, smysly vás zradí.

Tato knížka je o společenských problémech, které uvízly v našich slepých skvrnách, protože jsou specifické a mozek selhává, když je chce doplnit ze zjednodušujících, často falešných mytologií, které si rádi vyprávíme.

Bojím se, že naše slepé skvrny jsou velké, protože nevznikly přirozeně. Vypálili jsme si je do sítnice vytrvalým pohledem do oslňujícího svítu debaty o několika nejvyšších politicích, jejich výrociích a kauzách. Aby fascinace politickou epizodičností dávala smysl, naučili jsme se ji zasazovat do kontextu kulturních válek, v nichž každá maličkost je důležitou součástí nekončící klíčové bitvy fiktivních táborů prý hodnotově rozdělené společnosti, a do kontextu společenského sebezpytu. Co to vše vypovídá o *jejich* voličích? O nás? O národní povaze a dědictví totality? A k čemu to přirovnat v historii?

Když jsem na podzim roku 2014 začal psát texty zaměřené na chudobu, vzdělávání, sociální oblast a dekonstrukci některých společenských mýtů, chtěl jsem přispět k tomu, abychom nezapomněli na problémy, které do převládajícího diskurzu historizující a hodnotově introspekce nezapadají — které společenskou soudržnost a budoucnost demokracie ovlivňují, ale ve vřavě kulturních válek o nich není slyšet. Dnes už se o těchto problémech bavíme častěji, a to i díky práci a nadšení mnoha lidí, z nichž na některé v této knize odkazuji. Pořád jsou to však spíše období a ostrůvky pozornosti než systematické zaměření politických programů a veřejné politiky. Asi i proto dnes nejsme přes celkové posílení

ekonomiky k systémovým řešením problémů, jako jsou zaostávání regionů a vnitřních periferií Česka, nerovnosti ve vzdělávání, bydlení, neřešené předlužení, chudoba matek s dětmi či podfinancování klíčových služeb, o moc blíže než před těmi pěti lety.

I proto má kniha o odsouvaných sociálních problémech, skrytých nerovnostech a mytologiích, které nám zabraňují je pochopit a vyřešit, pořád smysl. Volně vychází z cyklu esejů a analýz „Úvod do praktické sociologie“, který jsem publikoval v *Salonu Práva*. Nejde však o prosté knižní vydání chronologicky seřazených textů, jak se to občas dělává. To by nemělo mnoho smyslu, protože řada analýz vznikala v kontextu aktuálně diskutovaných zákonů, některé se vrací k podobným tématům, jiné kvůli omezené délce novinových článků popisují problémy méně důkladně, než by si zasloužily.

Drtivou většinu jsem tedy přepsal a spojil do delších esejů a analýz na dané téma. Z nich se vyprofilovalo sedm částí, kolem nichž se točí většina mých výzkumů prováděných s agenturou Median i mých dalších sociologických projektů.

První část se týká *chudoby a skrytých nerovností*. Dlouho jsme si pomocí zjednodušených statistických údajů nalhávali, že těmito problémy Česko moc netrpí. Realita je však složitější. Nerovnosti vycházející z majetku a dalších, neekonomických kapitolů jsou u nás větší než ty příjmové a také definují pozici člověka ve společnosti. Míra chudoby v posledních pěti letech klesla, ale řada lidí je jí na dohled a vinou nedostatků veřejné politiky si v některých regionech a vrstvách obyvatelstva (například samoživitelky) uchováváme ostrůvky skutečné chudoby.

Přes jisté pokroky se nám nepodařilo vyřešit exekvovanost obyvatel ani politiku bydlení. Problémy předlužení, nestability a nekvality bydlení dopadají na řadu českých rodin — a souvisejí s jejich nižší důvěrou v instituce a demokracii.

První část knihy je o těchto konkrétních potížích a řešeních. Zabývá se však i naším zkreslováním reality způsobeným tím, jak věci měříme a jak se o chudobě bavíme. Je příjmová chudoba v Česku skutečně nejnižší v Evropě, nebo je to statistický klam? Dosáhli jsme ve

druhé polovině 20. století opravdu tak velkého posunu v redukci světové chudoby, jak tvrdil populární statistik Hans Rosling, nebo jsme v době největší globální prosperity a kumulace obrovských bohatství jen pomohli části lidí z chudoby do stavu o něco málo lepšího, ale pořád dost nuzného?

Druhá část se týká *vzdělávání*. Nerovnosti ve společnosti jsou do jisté míry ospravedlnitelné — pokud vycházejí z míry snahy a případně talentu. Do vyšších pater byste ve spravedlivé společnosti měli mít možnost zespoda proniknout. Tato mobilita a spravedlnost je však v současném Česku v sázce. Máme jednu z nejvyšších mezigeneračních reprodukcí vzdělání v rámci zemí OECD: vaše výsledky v podfinancovaném českém školství silně závisejí na tom, v jaké rodině a regionu se narodíte. Časným rozdělováním žáků do rychlejších a pomalejších proudů školství navíc vytváříme systém, v němž dostanete všechno — lepší vzdělání a práci, ale i kontakty na další důležité lidi (spolužáky) a měkké dovednosti (jazyky, ICT) —, anebo nic. Ono mytizované rozdělení společnosti začíná v páté třídě základní školy. Stále máme řadu segregovaných škol a děláme málo pro to, abychom včas pomohli dětem, které jsou znevýhodněné chudobou, nestabilitou a malými aspiracemi své rodiny a okolí. Můžeme říct, že je to jejich chyba, ale rostoucí počet dětí, které nedosáhnou ani na učňovské vzdělání, bude Česko v budoucnu minimálně stát obrovské finanční prostředky.

Třetí část je o *menšinách a radikalismu*. Hysterie způsobená migrací na čtyři roky ochromila českou politiku a veřejnou debatu. Na čas jsme zapoměli na klíčové problémy země, jejichž řešení teď jen těžko doháníme. Proto je dobré kořeny dané krize popsat. Tato kapitola tedy zkoumá, jaké z mnoha teorií o důvodech opatrného vztahu Čechů k cizincům mají oporu v datech. Vrací se zpět do roku 2015 a ukazuje, jak vznikl mýtus vyhraněně protimigračního postoje Čechů, který se po přijetí ze strany politiků a médií stal sebenaplňujícím se proroctvím. Zabývá se islámským radikalismem a jeho chápáním v Česku. Dva texty této kapitoly se potom týkají specifického tématu, které v Česku i ve Spojených státech amerických mobilizuje část populace proti menšinám — tedy pocitu, že tyto menšiny jsou zvýhodněny, že jim stát neměří stejným

metrem jako většině. Experimenty a data však ukazují, že v případě Romů i Afroameričanů je tento metr často stále o dost přísnější a více diskriminující.

Nástup kulturních válek, které odvádějí pozornost od socioekonomických nerovností a podfinancování veřejné politiky, je jedním z důsledků vzestupu pravicového populismu v době po ekonomické krizi. Čtvrtá kapitola nazvaná *Populismus a demokracie* se zabývá tím, jaké společenské jevy probíhající v západním světě od sedmdesátých let daly vzniknout politice postavené na vytváření distance mezi „běžným lidem“ a (kulturními) elitami. Na příkladu Trumpovy administrativy ukazuje, že hlasitá a pohoršující vulgarita a konfliktnost populistů jen maskují věci výrazně důležitější — nebývalé prorůstání korporátního lobbismu do veřejné politiky, ať už se to týká ochrany životního prostředí, nebo zdravotní i zahraniční politiky. Ukazuje také rétorické strategie populismu, které obracejí některé tradiční principy politické komunikace a z obvyklých kompetencí politiků dělají nevýhodu. Společenské zdroje a rétorické strategie populismu musíme pochopit, abychom nežili v přesvědčení, že ho lze porazit jen *fact-checkingem* či odkazováním k šampionům demokracie minulosti.

Od efektivního řešení sociálních a vzdělávacích problémů nás neodvádí jen politika kulturních válek a časově lokální hysterie, ale i nedostatek zdrojů. Pátou část knihy *Zdroje a potřeba nové spravedlnosti* inspirovalo mimo jiné kontroverzní prohlášení Vladimíra Špidly o tom, že „zdroje jsou“. V Česku je najdeme především v redukcích výdajů skrytých nikoli v sociální oblasti, ale v rozsáhlých dotacích do výroby, energetiky a dopravy, v pochybných podporách spojení, neefektivních daňových slevách, ztrátách v šedé ekonomice a příliš pozdním řešení sociálních problémů. Globálně pak v úniku obrovské části daňových příjmů a bohatství do daňových rájů — záchrana i jen části z nich by stačila ke stabilizaci veřejných politik a posílení rozvojového světa. Ten vinou daňových úniků trátí několikanásobek oficiální rozvojové pomoci, která je tak litím vody do děravého sudu.

Situace definovaná lidmi jako reálná stává se reálnou ve svých důsledcích, říká známý Thomasův teorém. Poslední dvě kapitoly se

zabývají tím, jak popisujeme realitu a jaké to má důsledky pro společenskou soudržnost a naši schopnost reagovat na politické výzvy.

Kapitola šestá se týká *metafor a mytologií* — je o destruktivním nadužívání argumentu české národní povahy, zneužívání metafor pro vyvolání falešného pocitu porozumění („ten to vystihl“), systematickém vychýlení společenských predikcí k negaci i klíčové argumentační technice dneška — propojování nesouvisejících problémů od nepovedených cyklostezek po neznámou hyperkorektní učebnici tím, že je vykresluje jako „teprve začátek“, viditelnou část obrovského podmořského ledovce, a tím každé další bezvýznamné epizodě dodáváme konspirační důležitost. Dnes tuto techniku nejlépe využívají politici neúnavně hrozící novými liberálními totalitami — ale stejně jako populistické vytváření distance proti jiným skupinám společnosti a zneužívání metafor je to nástroj využitelný všemi ideovými stranami.

Do knihy jsem záměrně nepoužil žádné své eseje a komentáře týkající se personálií a kauz současné české politiky. S jedinou výjimkou, kterou je kapitola *Volby a výzkumy*. Výzkumy jsou klíčovým a zneužitelným nástrojem popisu politické reality. Proto je třeba vědět, na jakých detailech závisí jejich přesnost, kdy jim lze věřit a kdy ne. V úvodní části poslední kapitoly shrnuji metodická poučení z více než stovky volebních výzkumů, které jsem v uplynulých deseti letech dělal. Jde o nejdůležitější část knihy pro všechny, kteří chtějí volební výzkumy správně číst, provádět, publikovat či podle nich třeba sázet. Ale má i své praktické důsledky — neúspěch výzkumů v případech brexitu a volby Donalda Trumpa je používán k diskreditaci expertního poznání jako celku či k popisu dnešní reality jako příliš volatilní a nepoznatelné. Tato skepse však podle mého nemá reálný základ. Americké výzkumy selhaly kvůli konkrétním chybám a širší pohled ukazuje, že výzkumy rozhodně establishmentu nefandí.

V obsahu knihy možná překvapí několik textů, které se týkají americké politiky. Má to dva důvody. Zaprvé Spojené státy americké často fungují jako zkumavka, v níž se skutečnosti objevují v čistší podobě, a navíc existují data k jejich zkoumání. Platí to pro společenské problémy

od hodnotové polarizace konzervativců a liberálů přes populistické taktiky zahrnutí veřejného mínění skandály a kulturními válkami po malou společenskou mobilitu a diskriminaci. Ale platí to i pro příklady efektivní veřejné politiky — jako jsou od sedmdesátých let fungující programy předškolní výchovy, jejichž efektivita se dodnes detailně ověřuje a jejichž pozitivní vliv tak vidíme i na dětech dětí, které byly takto podpořeny.

Zadruhé jsem měl to štěstí, že jsem spolu se svou úžasnou ženou přišel i její americkou rodinu. Ta není z žádné liberální výspy na východním pobřeží či z Kalifornie, ale z městečka Zanesville v Ohiu, kde Donald Trump ve volbách získal sedmdesát dva procent hlasů. Během měsíců, které jsem tam prožil, jsem alespoň trochu pochopil charakter upadajících míst, které J. D. Vance popisuje ve své *Americké elegii* — ačkoli nám coby konzervavec chybně sugeruje, že cesta ze systémového regionálního znevýhodnění vede přes osobní nasazení. Vede tudy pro autory napsaných knih, ale nikoli pro devadesát devět procent „autorů“ knih nenapsaných. Poznal jsem, že lidé, kteří volí Donalda Trumpa, zdaleka nejsou jen rasisté, ale v jádru i pozitivní a docela liberální lidé, kteří považují jeho rétoriku a osobnost za tolerovatelné přehánění, případně je vede stranická loajalita.

Projel jsem ohijskou krajinu, kde se střídají posekané trávníky venkovských sídel střední třídy, znečištěná jezera, v nichž se nemůžete koupat, a zchudlá města, v nichž kdysi jezdily tramvaje, ale dnes jste tu jediným chodcem s výhledem na opuštěné továrny. Nálada trumpovského amerického Středozápadu skutečně říká, že bezpečí je u vás doma, ale za plotem lépe už bylo, město si tu lidé spojují s přezíravostí či úpadkem a příznačný pro ně není konzervatismus, ale nedůvěra v establishment i v hodnoty v politice. Negativní kampaň proti Trumpovi v roce 2016 to nepochopila. Týdny před klíčovými volbami jsem byl v Ohiu svědkem přerodu velmi vlašného vztahu k Trumpovi v nadšení.

Tři roky po svém zvolení současný prezident polarizuje americkou společnost ještě více než před lety. Jasně je však jedno — na venkovském klidu, úpadku měst, místy poničeném životním prostředí, předraženém zdravotnictví a nedostatečné infrastruktuře, která vám připomíná, že na stát se spoléhat nedá, se moc nezměnilo. Stejně jako v Česku je

i Trumpova show „slepá skvrna“, v níž mizí perspektiva skutečných problémů. Poučení Trumpem je tedy poučením i pro nás.

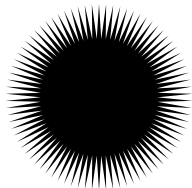
Po několika rozhovorech do médií se mi stalo, že se mne novinář či čtenář zeptal, zda není můj popis problémů příliš negativní. Možná je to důsledek toho, že při uklízení domu je potřeba se zaměřit na to, co je v nepořádku.

Ve skutečnosti si myslím, že v některých negativních tématech — jako sklon části veřejnosti k orientaci na Východ, nemožnost prosadit reálné politické programy, mytické negativní stránky „české povahy“ nebo hloupost a nepoučitelnost mas — máme tendenci realitu vykreslovat až příliš černě. Odpovídá to spíše negativnímu příběhu o rozdělené společnosti. A tento pesimismus nás nečiní aktivnějšími.

Naopak u témat, která se týkají veřejné politiky, vzdělávání a sociálních problémů, jsme dlouho zůstávali v módu pasivního optimismu: *Mohlo by to být lepší, ale máme se dobře.*

Nemám moc v oblibě citáty, ale právě tohoto se týká citát britské ekonomky Kate Raworthové: „Nebud' optimista, pokud tě to uklidňuje. Nebud' pesimista, když tě to nutí se vzdát.“ Myslím, že musíme obrátit kritickou pozornost k tomu, v čem je možná změna, která by prospěla většině společnosti a neprohlubovala příkopy kulturní války, které jsou vítaným rozptýlením pozornosti pro ty, kteří ze společenských nerovností, ničení životního prostředí či ovládnutí veřejných politik těží.

**kapitola
první**

chudoba

**„Nebud' optimista, pokud tě to uklidňuje.
Nebud' pesimista, když tě to nutí se vzdát.“**

• • •

**Kate Raworthová,
britská ekonomka**

Nová třídní struktura české společnosti

Pozice a síla člověka ve společnosti se neopírají pouze o příjem nebo majetek, na něž někdy debatu o nerovnostech redukuje. Existují lidé, kteří mají solidní příjmy, ale chybí jim společenské kontakty a kompetence zaručující uplatnění v budoucnosti. Dále lidé, kteří tyto předpoklady mají, ale pracují v málo placených profesích. Elity, které mají vše. A chudé prekarizované obyvatelstvo, které nedisponuje žádnými zdroji. Uvědomit si tyto typy nerovností je důležité pro to, abychom vysvětlili nespokojenost lidí, volbu populistů, obavy z globalizace, fragmentaci společnosti či touhu po návratu k jednoduchému světu.

S koncepcí tří typů kapitálu přišel před půl stoletím francouzský sociolog Pierre Bourdieu.¹ Kromě ekonomického kapitálu mluvil o kapitálu sociálním — jaké kontakty ve společnosti máte, jak silné a rozsáhlé jsou vaše vazby — a o kapitálu kulturním — jaké máte vzdělání a jak se orientujete a pohybujete v kultuře a společnosti.

Funkce sociálního kapitálu je každému v naší postkomunistické společnosti jasná. Díky kontaktům můžeme snáze získávat různé výhody, čelit krizím a přeměnit je v ekonomickou prosperitu. Kulturní kapitál je méně samozřejmý. Stručně řečeno za ním stojí Bourdieuův koncept, že si všichni zvnitřňujeme sociální prostředí, v němž žijeme, a toto zvnitřnění je zpětně lakmusovým papírkem toho, kam patříme. Část sociálně vyloučených přijímá jistou „kulturu chudoby“, která je vedle strukturálních faktorů další bariérou růstu. Lidé z nejvyšších tříd zase lpí na své vysoké kultuře, a když mezi ně přijdete jako fanoušek Evy a Vaška, přijmou vás hůře. Spolu s vyšším kulturním kapitálem rodiče na děti přenášejí vzdělávací aspirace. Na vysoké škole se neučíme jen profesi, kterou budeme dělat, ale posilujeme i kulturní kapitál vyšších tříd a kontakty, které budeme potřebovat.

Právě tyto tři typy kapitálu použil sociolog Mike Savage za základ své studie,² podle níž se moderní britská společnost skládá ze sedmi tříd. V novém velkém výzkumu, který jsme u příležitosti třiceti let od revoluce připravili se sociology Paulinou Tabery, Martinem Buchtíkem, Tomášem Dvořákem a Matoušem Pilnáčkem pro Český rozhlas, jsme se

pokusili popsat strukturu společnosti i v České republice.³ Poučili jsme se z některých nedostatků Savageovy studie a zařadili do výzkumu specifické formy kapitálu, které v době Bourdieuově i v Británii nebyly zase tak podstatné — například jazykové a ICT (digitální, počítačové) kompetence coby výrazný zdroj uplatnění v globalizujícím se a proměnlivém světě a lokální pomáhající kontakty jako specifický zdroj v postkomunistické společnosti. Na co tato nová třídní studie ukazuje?

Zaprvé, na rozdíl od Británie máme velmi úzkou společenskou elitu, sdílející extrémně vysoké podíly všech kapitálů. V Británii třída absolventů Etonu, Cambridge a Oxfordu ovládající britskou politiku, vrcholy veřejné správy a části byznysu tvoří okolo šesti procent populace. U nás by se jednalo řádově jen o tisíce lidí — o tak tenkou slupku necelého jednoho procenta populace, že ji kvantitativní výzkumy ani nezachytí.

Takzvaná analýza latentních struktur na vzorku více než čtyř tisíc respondentů, který pro Český rozhlas sbíral Median a STEM/MARK, odhalila, že v Česku existují spíše dvě poměrně rozdílné (vyšší) střední třídy. První jsme nazvali *zajištěnou střední třídou*. Je to zhruba dvacet dva procent Čechů a Češek — nejčastěji ve vyšším středním věku a se středním a vyšším vzděláním —, kteří dosáhli nadprůměrných platů a nakumulovali dostatečný majetek, aby se již nemuseli bát o své postavení. Většina této třídy patří do pětiny nejvíce vydělávajících lidí a má při zahrnutí nemovitostí majetek nad dva a půl milionu korun. Nedisponují však nijak závratnými kontakty (sociální kapitál) a jejich počítačové a jazykové kompetence jsou jen lehce nadprůměrné. To do jisté míry limituje jejich další ekonomický rozvoj.

Těmito kapitály naopak disponuje druhý typ vyšší střední třídy, který jsme nazvali *nastupující kosmopolitní třída*. Jsou to lidé často trochu mladší, byt' ne o generaci, ale v průměru o sedm let. Avšak na přelomu století — tedy v době nástupu internetu, a tím také nových kompetencí a komunikačních nástrojů pro udržování sociálních vazeb a pevnějšího zapojení Česka do západních struktur — jako kdyby to generace byla. Tato skupina lidí tvoří jen asi jedenáct procent dospělých Čechů. Má hodně kontaktů ve vyšších profesích, aktivní životní styl spojený s vyšší

kulturou, při němž se její příslušníci propojují, má vynikající ICT kompetence a je vlastně jedinou částí společnosti, v níž se většina domluví bez problémů anglicky. Je to především třída velkoměsta, na rozdíl od *zajištěné střední třídy* často zůstává bydlet v centru měst. Avšak i tato skupina má své slabiny: dostává nadprůměrné příjmy, ale vlastní menší majetek. Jestliže *zajištěná střední třída* měla obvykle vlastní splacené bydlení, u *nastupující kosmopolitní třídy* většina lidí splácí hypotéku či žije v nájmu.

Někdo by mohl říct, že se tyto dvě (vyšší) střední třídy liší jen životním cyklem a že *nastupující kosmopolitní třída* se brzy stane *zajištěnou střední třídou*. Ale podle mě tomu tak není. Věkem se tolik neliší — spíše tím, zda se vzdělávali a nastupovali do práce před klíčovým příchodem digitalizace, či po něm. Bydlí často na jiných místech. *Nastupující kosmopolitní třída* má otevřenější cestu na vrchol, je zárodkem budoucí širší české elity. Kvůli majetkové nestabilitě však řada lidí na této cestě neuspěje. Ostatně poměrně často se tato třída setkává i s problémy typu exekuce či neúspěšné hledání bytu.

Jestliže nemáme kvantitativním výzkumem zachytitelnou elitu, tak chudinu rozhodně ano. Třída, kterou jsme nazvali *strádající*, protože *postrádá* všechny typy společenských kapitálů, tvoří asi osmnáct procent české populace. Jde o nedostatečně kvalifikované lidi, kteří jsou nezaměstnaní, patří mezi nízkopříjmové pracující, či to „doklepali“ do důchodu, aniž by získali majetek, kontakty či modernější typy kompetencí. Většina z nich má mobilizovatelné úspory menší než deset tisíc korun. Obvykle neznají nikoho z vyšších profesí a okolo dvou třetin z nich ve svém okolí nemá člověka, který by jim poradil s právními a finančními záležitostmi. Někdo této třídě říká *prekariát* — ten je však podle chápání Guye Standinga⁴ spíše třídou lidí nestabilní práce. Takoví mezi českými *strádajícími* také existují, ale jsou v ní i lidé, kteří mají stabilní, ale velmi špatně placenou práci.

Není asi žádné překvapení, že třetina z těchto lidí v posledních letech čelila nezaměstnanosti, čtvrtina exekucím a skoro pětina ztratila bydlení a nemohla najít nové. Častěji žijí v chudších částech republiky

postižených sociálními problémy. Třeba v Karlovarském a Ústeckém kraji tato třída tvoří až čtvrtinu populace. Členové *strádající třídy*, která nemá příjem, majetek, kontakty ani kompetence využitelné v moderním světě, jsou nejčastěji starší, ale nachází se mezi nimi i hodně mladých, kteří z českého vzdělávání vycházejí zcela nepřipraveni.

Zatím jsme popsali zhruba polovinu české populace, z níž třetina je zajištěná či připravená proniknout do společensky nejvyšších pater a osmnáct procent silně strádá. Kdo tvoří zbytek? Jsou to tři zajímavé varianty nižší střední třídy.

První je *tradiční pracující třída* — dala by se nazvat také jako *modré límečky*, ačkoli už ne vždy pracuje manuálně. Každopádně jde o lidi z tradičnějších profesí či řemeslníky, kteří mají většinou solidní příjem (v posledních letech jim patrně stoupal) i nadprůměrný majetek (získali ho už v minulosti a žijí často mimo velká města, kde se s nadprůměrným příjmem dá ušetřit). Mají však velmi malý sociální kapitál — neznají právníky, lékaře, IT specialisty ani další vyšší profese a nemají nikoho, kdo by jim radil v právních či finančních věcech. Neumějí příliš jazyky a část z nich si nevěří ani u počítače. Nežijí si špatně, ale jejich potenciál založit si ze své živnosti prosperující firmu či jinak vystoupat do vyšší střední třídy je omezený. Své kapitály zřejmě mění v době konjunktury z příjmu na majetek (investice do domu a podobně), díky němuž se pak mohou uskrovnit v době recese. K lepší mobilitě by této střední třídě pomohlo, kdyby se v českém odborném vzdělávání učily i věci mimo ústřední obor — právě jazyky, ICT a podobně. Uvědomují si to, a proto pro své děti často chtějí vyšší vzdělání.

Druhá nižší střední třída — nazvali jsme ji *ohroženou třídou* — je do jisté míry opakem té první. Tito lidé častěji pracují ve službách a ve větších městech, proto mají lepší kontakty, umějí lépe s výpočetní technikou a podobně. V kapitalismu však uvízli v profesích či pozicích, které jsou podřízené a málo placené. Často sem mimochodem patří ženy, jejichž plat neodpovídá tomu, co vystudovaly a umějí, a na to doplácují při rozpadu manželství. Jsou to lidé, kteří nenaplnili svůj vzdělanostní potenciál, protože žijí v chudších obcích či je srazilo exekuce a další problémy. Je to

třída lidí, kteří mají nejhorší mezigenerační mobilitu. Část z nich si myslí, že se mají hůře než jejich rodiče — což je v ostatních vyšších i nižších středních třídách velmi výjimečné. Pokud má česká demokracie měkký podbríšek, který se může silně rozbolet s další ekonomickou krizí, je to právě i tato *ohrožená třída*, která stojí v ústraní nablýskaného světa služeb a prosperity. A není malá — patří sem okolo dvaceti dvou procent Češek a Čechů.

Poslední nižší střední třída je zřejmě typická pro postkomunistický svět. Říkáme jí *třída místních vazeb*. Jsou to lidé — obvykle vyššího či vyššího středního věku, žijící na venkově —, kteří mají dům a velmi rozsáhlou sociální síť lidí, kteří jim mohou s něčím pomoci: ať už jde o řemeslníky, nebo o profese jako lékaři a právníci („sousedův synátor“). Jinak ale disponují malým příjmem, malým kulturním kapitálem a usazeným životním stylem, kvůli němuž byste je odhadovali spíše na nejchudší část společnosti, neumějí jazyky ani zacházet s moderními technologiemi. Ale kombinace vlastněné nemovitosti a lokálních vazeb je ve společnosti zakotvuje. Tato třída se zřejmě zmenšuje — dnes má podobnou kombinaci kapitálů zhruba dvanáct procent dospělých. Nikdy už asi ve společnosti nebudou stoupat, ale dokud urbanizace a modernizace zcela nezničí vazby českého venkova a menších měst či je nepostihne exekuce a ztráta domu, nebudou ani výrazně klesat.

Proč má přemýšlení o společnosti, které popisuje nové třídy, smysl? Protože ukazuje, že neexistují pouze chudí, středně příjmoví a bohatí, ale že dimenze společnosti jsou složitější. Politické postoje a životní spokojenost a aspirace se neřídí zdaleka jenom číslem na účtu, ale rovněž pocitem jistoty vlastní pozice, pocitem docenění a nadějí, že mohu dál růst. Proto se velmi liší i postoje jednotlivých tříd.

Například *zajištěná střední třída* a *nastupující kosmopolitní třída* se v lecčems shodují: nesklouzávají k populismu, věří institucím, jsou spokojené, sekulární a výrazně prozápadní. Lidé z *nastupující kosmopolitní třídy* jsou ovšem výrazně otevřenější migraci, jsou liberálnější v otázce menšin a jejich přizpůsobení se tradicím, více se zabývají stavem životního prostředí, nebojí se nepředvídatelnosti globalizace a jejího

vlivu. A není to jen věkem! Tyto rozdíly mezi oběma vyššími třídami nalézáme, i když se zabýváme pouze jejich příslušníky ve věku třiceti až čtyřiceti let. Jedna třída zkrátka čerpá svou sílu z úspěchu v lokální ekonomice (jakkoli závislé na členství Česka v západních strukturách) a druhá z možností, které nabízí ekonomika globální.

Zajímavé jsou také rozdíly v chudších dvou třetinách společnosti. Celkově nejskeptičtější a nejautoritářštější je *strádající třída*. V různých otázkách s ní však tvoří „koalice“ i jiné třídy. Například *ohrožená třída* s ní sdílí nedůvěru v politiku, sklon k jistým formám populismu, negativní hodnocení polistopadového vývoje, důraz na snížení nerovností a malý zájem o politické dění. Obě třídy se tedy shodují ve věcech vycházejících z frustrace z fungování kapitalismu a místní ekonomiky.

Tradiční pracující třída se *strádající třídou* sdílí vyšší nedůvěru v globalizaci a migraci a velkou nedůvěru vůči menšinám. *Třída místních vazeb* je pak silněji národovecká a v něčem tradiční. Ve věcech víry v Boha a dodržování hodnot desatera se potom *strádající třídě* v jejím ateismu paradoxně nejvíce blíží lidé z *nastupující kosmopolitní třídy*.

V něčem se naopak shodují tři segmenty nižší střední třídy a od-
děluje se chudá *strádající třída*. To je případ vzdělanostních aspirací. Vysokoškolsky vzdělané děti si přeje mít zhruba polovina příslušníků *tradiční pracující třídy*, *ohrožené třídy* i *třídy místních vazeb*, ale jen kolem třiceti procent lidí ze *strádající třídy*, kteří kvůli životu v chudých regionech a nízkému sociálnímu i kulturnímu kapitálu okolo sebe nemají příběhy úspěchu dosaženého vzděláním, a nepřisuzují mu proto takovou důležitost. To se rovněž promítá v menších vzdělanostních úspěších jejich dětí — okolo čtyřiceti procent z nich nezískalo ani maturitu. Nejvyšší vzdělanostní aspirace mají samozřejmě oba segmenty vyšší střední třídy.

Podobné je to u vnímání demokracie. Za nejlepší způsob vlády ji považuje šedesát procent lidí ze *zajištěné střední třídy* a *nastupující kosmopolitní třídy*, čtyřicet až čtyřicet pět procent segmentů nižší střední třídy a jen okolo třiceti procent ze *strádající třídy*. Problém přitom není v tom, že by nižší třídy byly výrazně autoritářštější, jak občas vyznívá